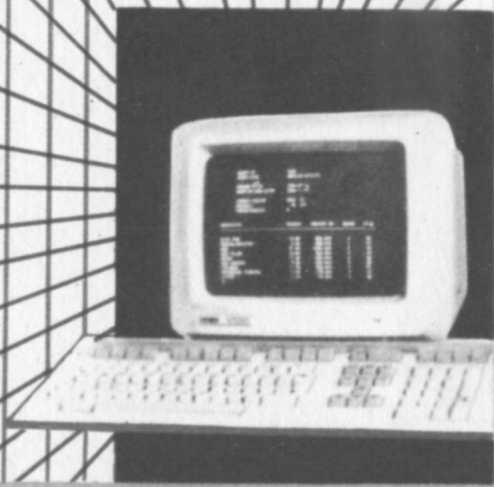

6843
0-77

А.Ортизов, А.Маматкулов

IBM PC

КОМПЬЮТЕРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

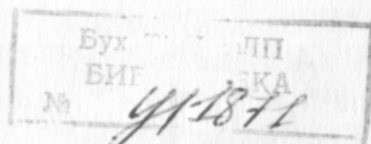

6813
0-77

А Ортиқов, А Маматқулов

IBM PC

КОМПЬЮТЕРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ (Бошловчилар учун қўлланма)

681.3 у/1871

Q-77 Ортиқ В

IBM PC

1992

100

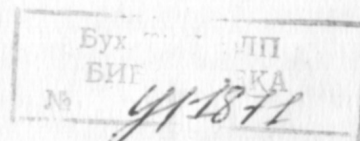
681.3
0-77

А Ортиқов , А Маматқулов

IBM PC

КОМПЬЮТЕРЛАРИДАН ФОИДАЛАНИШ

(Бошловчилар учун қўлланма)

Масъул муҳаррир:

физика-математика фанлари доктори,
проф. А.Аъзамов.

Асқар Ортиқов, Абдуқодир Маматқулов
IBM PC компьютерларидан фойдаланиш
(Бошловчилар учун қўлланма)

Ушбу китобда IBM PC компьютерларининг асосий қисмлари ҳақида қисқача маълумот берилган, ундан фойдаланиш усуллари кўрсатилган. Компьютерда ишлашни ва ЭҲМда программа тузишни ҳали ўрганмаганлар ҳам қўлланмадан фойдаланиб компьютерда ишлашни ўрганиб олишлари мумкин.

Китоб кенг китобхонлар оммасига (илмий ходимлар, аспирантлар, талабалар, мактаб ўқувчилари ва турли касб эгаларига) мўлжалланган.

Қомуслар Бош таҳририяти, Т., 1992.

Сўз боши

Ҳозирги вақтда инсон ҳаётига компьютерлар жадал кириб келмоқда. Компьютерлар, шу жумладан IBM PC компютери иш юритишни осонлаштиришда, яъни ҳужжат ва ҳар хил текстларни тез тайёрлаш ва таҳлил қилишда, хаттоки телефон орқали ахборот алмашишда : мураккаб ҳисобларни тез бажаришда, ишлаб чиқариш жараёнларини бошқаришда кенг қўлланила бошлади. Яқин келажакда ҳаётни компьютерсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шунинг учун ҳар бир кишига тушунарли бўлган кичик ҳажмдаги қўлланмаларга эҳтиёж жуда кучайди.

Муаллифлар ана шуларни ҳисобга олиб қўлингиздаги ушбу қўлланмани тайёрлашди.

Ушбу қўлланма кенг китобхонлар оммасига, жумладан илмий ходимлар, аспирантлар, талабалар, мактаб ўқувчилари ва халқ ҳўжалигининг турли соҳаларида меҳнат қилаётган турли касб эгаларига мўлжалланган.

КИРИШ

Компьютерда умуман ишламаган бўлсангиз бирор жумлани, масалан, исмингизни компьютерга киритиб босмага чиқариб кўринг.

Бунинг учун компьютер ёқилган ҳолида экранда 2-расмдагидек жадвал турган бўлса, клавиатурадан (I-расм) "ALT" тугмачани босиб туриб, иккинчи бармоғингиз билан "F7" тугмачани босинг. Экранда

File(s) to find

суроғи чиқади. Lexicon.exn клавиатурадан киритинг, кейин "Enter" ни босинг, компьютер файлни кидириб топгандан кейин яна "Enter"ни босинг, 2-расмдагига ўхшаш жадвал чиққандан сўнг яна "Enter"ни босинг. 4-расмдаги жадвал чиққач, исмингизни клавиатура ёрдамида киритинг (F9 русча/лотинча алфавитга ўтказиши ва аксинча). Сўнгги F10ни босинг, "Enter"ни босинг, "END" босинг, "Enter"ни босинг, "Enter"ни босинг ва босмага чиқарувчи қурилмага қоғоз кўйиб (уни ишга тайёрлаб), "Enter"ни босинг. Ана шуларнинг ҳаммасига 5 минут вақтингиз кетади холос.

Ушбу китобда IBM PC компьютерининг асосий қисмлари ҳақида қисқача маълумот берилган, ундан фойдаланиш усуллари кўрсатилган. Бундан ташқари, нортон командер nc, ms doc, лексикон, chwriter ва Турбо-Паскаль программалари ҳақида ҳам қисқача маълумот ҳамда улардан фойдаланишга мисоллар берилган. Китобдан фойдаланиб компьютерда ишлашни ва ЭХМда программа тузишни умуман билмаганлар ҳам компьютерда ишлашни ўрганиб олиши мумкин. Компьютерда ишлашни билганлар учун ушбу китоб умумлашган қўлланмадир.

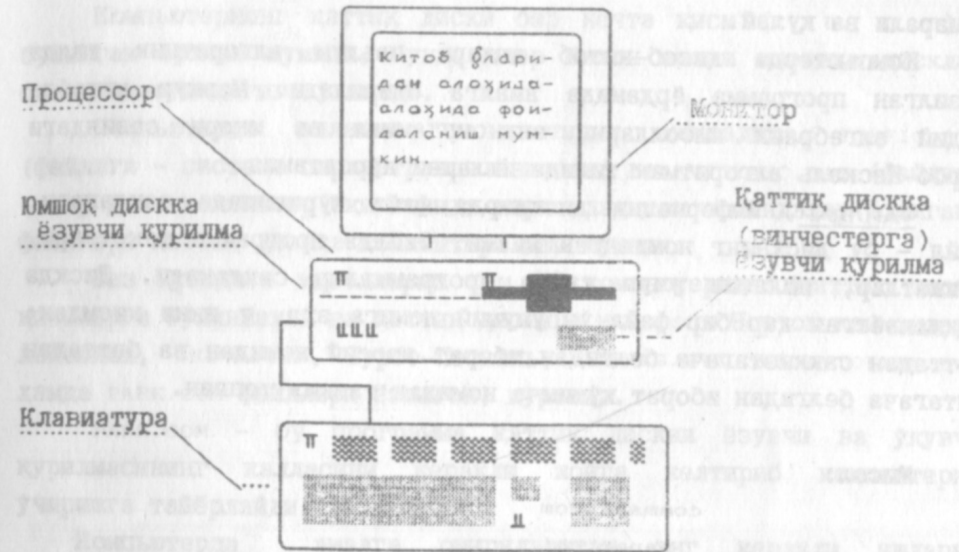
Компьютер қуйидаги қурилмалардан ташкил топган (I-расм):

- ПРОЦЕССОР - компьютерни бошқариш, ҳисоблаш, информацияни қайта ишлаш ва бошқа амалларни бажаради: юмшоқ дискка (баркашга) информацияни ёзувчи ва ўқувчи қурилма: қаттиқ дискка (винчестерга) ёзувчи ва ўқувчи қурилма:

- КЛАВИАТУРА - белгиларни компьютерга киритиш учун ишлатилади:

- МОНИТОР - тексти, графикли информацияни кўрсатиш учун ишлатилади:

- Босмага чиқарувчи қурилма.

I-расм. IBM PC шахсий компьютерининг умумий тузилиши

MS DOS операцион системаси программаси компьютер ёқилганида унинг хотирасига қаттиқ дискдан ёки юмшоқ дискдан ўтказилади. Бу система фойдаланувчига компьютер билан мулоқат қилишга имкон беради, амалий программалар ва компьютер қурилмаларидан қулай фойдаланишни таъминлайди.

MS DOSдан яхши ва қулай фойдаланиш учун ҳозирги вақтда Нортон командер nc программаси кенг қулланилмоқда. Бу программа MS DOS билан биргаликда тўлиқ экран тартибида энг кўп ишлатиладиган амалларни бажариш (диск мундарижаларини кўриш, бошқа мундарижага ўтиш, файлларни кучириш, суриш, ўчириш ҳамда программаларни ишлатиш)га имкон беради. Ўқоридагига асосан MS DOS командалари ҳақида тўлиқ маълумот беришни лозим топмадик.

Компьютердан фойдаланувчи амалда жуда кўп ҳужжатларни,

мақола, ҳисоботларни - текстларни тайёрлаш ва таҳрир қилишга дуч келади. Шу мақсадда текстларни таҳрир қилиш учун махсус программалар яратилган: булардан лексикон ва CHIWRITER ҳақида маълумот берамиз.

Компьютерда текст тайёрлаш оддий машинкадагига нисбатан самарали ва қулай.

Компьютерда ҳисоб-китоб ишлари маълум алгоритмик тилда тузилган программа ёрдамида амалга оширилади. Мазкур китобда оддий алгебраик мисолларни энг муаммал ва юқори савиядаги Турбо-Паскаль алгоритмик тилида ишлашни кўрсатамиз.

ФАЙЛЛАР. Информация дискларда файл кўринишида сақланади. Файл - бу дискнинг номланган қисми. Файлда программа текстлари, ҳужжатлар, ишлатиш учун тайёр программалар сақланади. Дискда сақланаётган ҳар бир файл ўз умумий номига эга, у икки қисмдан: биттадан саккизтагача белгидан иборат асосий номидан ва биттадан учтагача белгидан иборат қўшимча номидан ташкил топган.

Мисол:

```
command.com
paper.chi
autoexec.bat
```

асосий номи қўшимча номи

файлнинг қўшимча номи бу файл қанақа эканлиги ҳақида маълумот беради.

Мисол:

.com, .exe	- ишлатиш учун тайёр программалар:
.bat	- командалар файллари:
.txt	- текстли файл (лексиконда):
.chi	- текстли файл (chiwriter-чирайтерда):
.pas	- Паскалдаги программа:
.bak	- файлнинг эски кўриниши (кўчирмаси), компьютер автоматик равишда файлга янги тузатиш киритилгандан олдин эски файлни сақлаб қолади.

Дискда файлларнинг номлари маълум мундарижаларда сақланади. Агар мундарижада файлнинг номи бўлса, демек шу файл ушбу мундарижада деб тушунилади. Ҳар бир дискда бир нечта мундарижа (асосий мундарижа ва унинг ичига жойлашган ички мундарижалар) бўлиши мумкин.

Компьютернинг қаттиқ диски бир нечта қисм (C, D, E, F)га бўлинган бўлиши мумкин, бунда ҳар қайси билан ишлаш алоҳида дисклар билан ишлагандагига ўхшайди.

Компьютерда ишлашни осонлаштириш мақсадида CONFIG.SYS (файлига - система параметрлари ёзилган) ва AUTOEXEC.BAT (файлига - ҳар доим компьютер ёқилганида киритиладиган командалар ёзилган) файллари қаттиқ дискка жойлаштирилиши мумкин.

Биз қуйидаги мисолларни IBM PC компьютериде (қаттиқ диски қисмларга бўлинмаган ва қаттиқ дискка MS DOS, Нортон коммандер, лексикон, CHIWRITER, Турбо-Паскаль, CONFIG.SYS ва AUTOEXEC.BAT ҳамда PARK.COM файллари ёзилган) кўрамиз.

PARK.COM - бу программа қаттиқ дискни ёзувчи ва ўқувчи қурилмасининг қалласини керакли жойга келтириб компьютерни ўчиришга тайёрлайди.

Компьютерда амалга ошириладиган энг керакли ишларни қуйидаги учта мақсадга умумлаштириш мумкин:

1. Файллар устида амаллар. Мисол.Керакли файлларни бир дискдан (мундарижадан) 2-дискка (мундарижага) кўчириш (мисоллар §2да берилган).

2. Бирон бир ҳужжатни компьютерга киритиш ва босмага чиқариш (мисоллар § 4, 6 да берилган).

3. Бирон бир ҳисоблаш ишларини компьютерда бажариш (мисоллар § 8 да берилган).

§ 1. Компьютерни ишга тайёрлаш ва ўчириш

Компьютерни ёқиш:

1. Босмага чиқарувчи қурилма уланади (принтер).

2. Компьютер уланади.

3. Монитор уланади.

Бундан кейин (компьютер қаттиқ дискда юқорида қайд этилган

MS DOS. Нортон командер, CONFIG.SYS, AVTOEXEC.BATлар бўлса) экранга Нортон командер жадваллари чиқади (2-расмга қаранг) ва курсаткич чап ёки ўнг жадвалда туради. Бу ҳолат компьютернинг ишлашга тайёр эканини кўрсатади.

Компьютерни ўқириш:

1. Ишлаётган программалар тугатилади.

2. PARK.COM файли топилади (бунинг учун [ALT - F7] (шу кўринишда берилган тугмачалар биргаликда босилади, ALTни босиб туриб F7 босилади), PARK.COM клавиатура ёрдамида терилади ва [ENTER] босилади, компьютер шу файл қаерда жойлашган бўлса уни кўрсатади, шундан кейин Enter босилади, бунда компьютер шу файл жойлашган мундарижага ўтади ва курсаткич шу файлда туради ва Enter босилади. Бунда қаттиқ дискни каллаги ўзининг бежавотир ўрнига қайтади.

3. Босмага чиқарувчи қурилма ўқирилади.

4. Монитор ўқирилади.

5. Компьютер ўқирилади.

E:\			Info
Name	Name	Name	
A			The Norton Commander, Version 30
AVIRUS			Copyright (C) 1986-9 by
CHW			Peter Norton
CHW_B			
F77			655,360 Bytes Memory
LEX			579,280 Bytes Free
NC			10,244,096 total bytes on
TABL			drive E:
TP			3,289,088 bytes free on
TPT			drive E:
po	com		15 files use 200,704 bytes
p1	com		in E:\
p2	com		
pstool	exe		No 'dirinfo' file in this
			directory
CHW	→SUB-DIR← 9-27-91 2:03a		

E:\>
1Help2Menu3View4Edit 5Copy 6RenMov 7Mkdir 8Delete 9PullDn 10Quit

2-расм.Нортон командер билан ишлаганда экранда ўнг ва чап жадвалларнинг кўриниши.

§ 2.Компьютерда оддий амалларни бажариш

I-мисол. Юмшоқ диск асосий мундарижасидан керакли файлни қаттиқ диск асосий мундарижасига кўчириш.

Бу қуйидагича бажарилади:

а) Чап жадвалга қаттиқ диск асосий мундарижаси чақирилади. ([ALT - F1] босилади, курсаткич стрелкалар ёрдамида "C"га олиб келинади ва [Enter] босилади. Бунда қаттиқ дискнинг асосий ёки ички мундарижаси Нортон командер чап жадвалига чиқади. Курсаткич шу жадвалда турган ҳолда (курсаткич ўнг жадвалда турган бўлса [Tab] босилади) [ALT - F10] босилади, кейин [Home] бир неча маротаба, токи курсаткич асосий мундарижага келгунча босилади, кейин эса [Enter] босилади).

б) Ўнг жадвалга юмшоқ диск асосий мундарижаси чақирилади (юмшоқ диск компьютернинг диск ўқиш қурилмасига қўйилади, [ALT - F2] босилади ва курсаткич стрелкалар ёрдамида "A"га олиб келинади, кейин [Enter] босилади. Бунда юмшоқ дискнинг асосий мундарижаси Нортон командернинг ўнг жадвалига чиқади).

в) [Tab] босилиб, курсаткич чап жадвалдан ўнгга ўтказилади. Курсаткич (↑,↔) ёрдамида керакли файлга олиб келинади, [F5], [Enter] босилади. Бунда компьютер юмшоқ дискдаги файлни қаттиқ дискка кўчиради, буни жадваллардан кўриш мумкин.

2-мисол:

Қаттиқ диск асосий мундарижасида турган файлни шу дискдаги янги ички мундарижа очиб унга суриш.

I-мисолнинг (а) банди чап ва ўнг жадваллар учун бажарилади. Курсаткич [Tab] ёрдамида ўнг жадвалга ўтказилади, [F7] босилади, кичик мундарижа номи (8тагача белгидан иборат) клавиатура ёрдамида терилади, [Enter] босилиб, шу мундарижа ичига кирилади. [Tab] босилади, курсаткич чап жадвалга ўтказилади, кейин (↑,↔) ёрдамида курсаткич керакли файлга олиб келинади ва [F6], [Enter] босилади.

3-мисол:

Дискдан ёки мундарижадан файлни ўқириш.

Курсаткич юқорида келтирилган мисолларга ўхшаш равишда

керакли файлга олиб келинади ва [F8]. [Enter] босилади. Шунда белгиланган файл ўчиб кетади.

4-мисол. Текстли файлни экранга чиқариб кўриш

Кўрсаткич керакли текстли файлга олиб келинади, [F3] босилади, бунда текстли файл экранга чиқади [↑] ёрдамида кўрсаткични суриб текстнинг исталган қисмини экранга чиқариш мумкин. Бу ҳолатда Нортон командерга қайтиш учун [Esc] босилади.

5-мисол. Текстли файлни таҳрир қилиш.

Кўрсаткич керакли файлга олиб келиниб, [F4] босилади ва текстга тузатиш киритилади (клавиатура ёрдамида), кейин [F2] босилади (шундай қилинганда тузатиш компьютер хотирасига ўтиб қолади), яна [Esc] босилади.

6-мисол. Тайёр программани ишлатиш.

Кўрсаткич ишлаш учун тайёр файлга олиб келинади. (Бу файлларнинг кўшимча номи com ёки exe бўлса) ва [Enter] босилса, шу программа ишлайди. Берилган мисолларга ва ўхшаш бошқа амалларни бажариш учун Нортон командер ҳақидаги қисқача маълумотдан фойдаланишингиз мумкин.

§ 3. Нортон командер ҳақида қисқача маълумот:

Бошқа мундарижага ўтиш учун кўрсаткични [↑→←] ёрдамида шу мундарижага олиб келинади ва [Enter]ни босилади.

Бошқа жадвалга (панелга) ўтиш учун [Tab] босилади.

Файллар гуруҳини танлаш:

Файлни гуруҳга қўшиш ва чиқариш - [Ins], жадвалдаги ҳамма файлларни гуруҳга қўшиш [+], [Enter], чиқариш [-], [Enter] орқали бажарилади.

Танланган файллар гуруҳини:

[F5] ҳамда [Enter] - кўчириш:

[F6] ҳамда [Enter] - номини ўзгартириш ёки бошқа мундарижага кўчириш:

[F8] ҳамда [Enter] - ўчириш.

Нортон командер жадвалларини бошқариш:

[Ctrl - O] - панелни экрандан олиш ва қўйиш,

[Ctrl - P] - битта кераксиз жадвални экрандан олиш ва қўйиш,

[Ctrl - U] - жадвалларнинг ўрнини алмаштириш,

[Ctrl - F1] - чап жадвални экрандан олиш ва қўйиш,

[Ctrl - F2] - ўнг жадвални экрандан олиш ва қўйиш,

[Alt - F1] - чап жадвалга керакли диск мундарижасини чақиритиш,

[Alt - F2] - ўнг жадвалга керакли диск мундарижасини чақиритиш.

Функционал тугмачаларнинг вазифалари:

[F1] - тугмачалар вазифаси ҳақида қисқача маълумот (ёрдам) олиш:

[F2] - фойдаланувчи командаларнинг менюсини чақиритиш:

[F3] - файлни кўриш:

[F4] - файлни таҳрир қилиш (тузатиш) киритиш:

[F5] - файлдан ёки файллар гуруҳидан нусха кўчириш:

[F6] - файлнинг ёки файллар гуруҳининг номини ўзгартириш ёки бошқа мундарижага кўчириш:

[F7] - янги ички мундарижа очиш:

[F8] - файлни, файлларни ва мундарижани ўчириш:

[F9] - Нортон командер менюси (инглиз тилида):

[F10] - Нортон командердан чиқиш:

[Alt - F7] - дискдан файлни қидириш:

[Alt - F8] - олдин киритилган (бажарилган) командаларни кўриш ва улардан кераклисини бажариш:

[Alt - F9] - экранда 25талик қатордан 43талик қаторга ўтиш ва аксинча:

[Alt - F10] - бошқа мундарижага тез ўтиш (дискнинг мундарижа тузилиши дарахт кўринишида экранга чиқади,

3-расмга қаранг).

§ 4. Лексиконда ҳужжат тайёрлаш ва уни босмага чиқариш

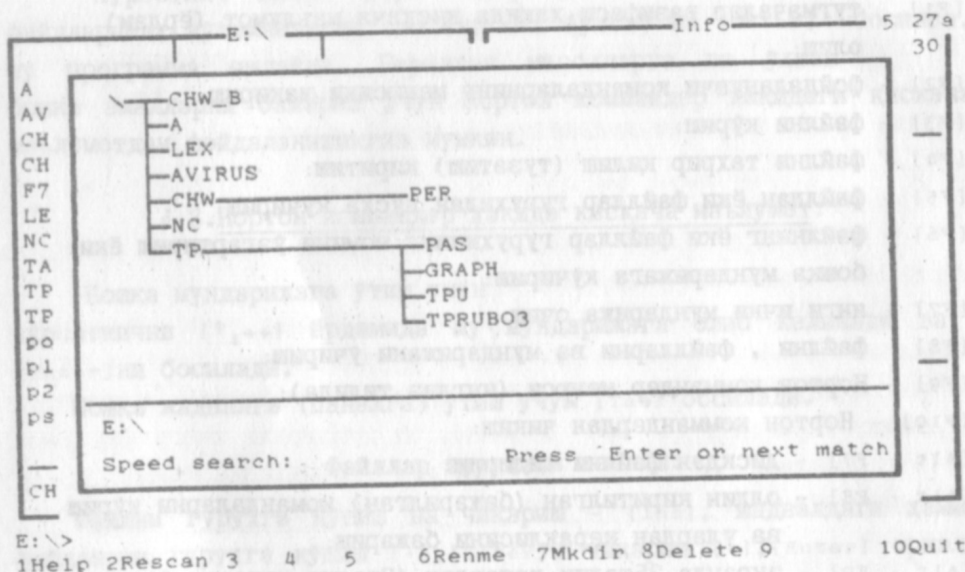
I-мисол. Қуйидаги текстни компьютерга киритамиз:

"компьютерда ишлаш яхши"

Бунинг учун:

а) Лексикон чақирилади. Бунинг учун курсаткич лексикон мундарижасига олиб келинади ва [Enter] босилади. Курсаткич [Lex.exe] файлига олиб келиниб, яна [Enter] босилади. Бунда лексикон жадвали экранга чиқади (4-расмга қаранг). Меню экраннинг юқори қисмига жойлашган.

б) рус алфавитига ўтилади ([F9] босилиб, рус ёки лотин алфавитига ўтиш мумкин). Ҳужжат тексти (яъни юқоридаги "компьютерда ишлаш яхши" сўзлари) клавиатура ёрдамида терилади.

3-расм. Нортон командер жадвалига дискнинг мундарижа тузилиши дарахт кўринишида чиқарилган.

Для входа в меню нажмите F10
Текст Абзац Фрагмент Страницы Найти Зам. Отменить Перейти Шрифт Дос Выход
ТЕКСТ 0 (11 11.47 0) РУС 5 июн 5:30

КОМПЬЮТЕРДА ИШЛАШ ЯХШИ

4-расм. Лексикон жадвалининг кўриниши.

в) [F10], Enter босилади, бунда курсаткич менюга чиқади. Менюнинг "текст" бандига курсаткич [Home] босилиб олиб келинади, [Enter] босилади. Бунда курсаткич менюнинг "сохранить" ("сақлансин") бандига туради ва яна [Enter] босилади. Шундан кейин компьютер ҳужжатни қанақа номдаги файл билан ёзиб қўйишни сўрайди. Савол менюнинг юқорисида чиқади, янги файл номи клавиатура ёрдамида киритилади (мисол учун max.txt) ва [Enter] босилади.

г) [F10] босилади, ([← →]) ёрдамида курсаткич менюнинг "печать" ("босма") бандига олиб келинади ва [Enter] босилади, шунда курсаткич "начать" ("бошлансин") бандига туради, [Enter] босилади. Кейин босмага чиқарувчи қурилмага (принтерга) қоғоз қўйилиб [Enter] босилади.

д) лексикондан чиқиш: [F10] босилади, кейин [End], [Enter] босилади.

2-мисол. Лексиконда I-мисолда тайёрланган ҳужжатни таҳрир қилиш.

а) Курсаткич [Lex.exe]га олиб келинади, [Ctrl-Enter]

босилади ва кўрсаткич I-мисолда тайёрланган файл номига (max.txt) олиб келиниб яна [Ctrl-Enter] босилади, шундан кейин яна [Enter] босилса, лексиконда текст экранга чиқади.

б) Кейин текстга тузатишлар киритилади. Тахрир қилинган текстни сақлаб қолиш учун [F10] [End]. [Enter]. [Enter] босилади. Агар тахрир қилинган текстни босмага чиқариш керак бўлса, I-мисолнинг г банди бажарилади.

Лексиконда мураккаб амалларни бажаришга доир мисоллар:

3-мисол. Қаторли қисмни (булақни) бир дарчадан иккинчисига кўчириш.

а) Бунинг учун 2-мисолнинг а)банди бажарилади.

б) текст ичидаги ҳоҳлаган қаторга (2-ёки 3- текст ёзилган қаторга) кўрсаткич олиб келинади ва F3 босилади. Бунда қатор белгиланади. F3 бир неча марта босилса, бир неча қатор белгиланади.

в) Кейин [Ctrl-F3] босилса, белгиланган қатор(лар) чўнтакка олинади. [Alt-2] босилса, 2- дарчага ўтилади. [Ctrl-F4] босилганда булақ (қисм) чўнтақдан 2- дарчага олиб келинади ва F4 босилганда у қўйилади.

4-мисол. Ажратилган қисм (булақ) шрифтини ўзгартириш.

3-мисолнинг а) ва б) бандлари бажарилади. Сўнгра [Alt-F1] кейин [1] (0,1,2,3 шрифт номерларидан бири) босилади. Бунда ажратилган қатор(лар) шрифти ўзгаради, F4 босилади, буни уларнинг ранги ўзгарганидан билиш мумкин. Сўнгра тайёрланган текстни босмага чиқараверинг.

Берилган мисолларга ўхшаш амалларни бажаришда лексикон ҳақидаги қисқача маълумотлардан ва меню тузилишидан (5-расмга қаранг) фойдаланишингиз мумкин.

§ 5. Лексикон ҳақида қисқача маълумот

[F1] - ёрдам:

Меню: (монитор дарчасининг устки қисмига жойлашган)

[F10] - менюга кириш,
[←], [→], [Home], [End] - менюда юриш,
[Enter] - менюдаги керакли бандни танлаш,
[Esc] - менюдан чиқиш.

Текстда юриш:

[←] - чапга;
[→] - ўнгга;
[↑] - юқорига;
[↓] - пастга;
[Home] - қатордаги биринчи белгига бориш;
[End] - қатордаги белгининг охирига бориш;
[PgUp] - бир бет юқорига;
[PgDn] - бир бет пастга;
[Shift-↑] - текстнинг бошига бориш;
[Shift-↓] - текстнинг охирига бориш;
[Shift-←] - қаторнинг бошига бориш;
[Shift-→] - қаторнинг охирига бориш;
[Ctrl-←] - бир сўз чапга;
[Ctrl-→] - бир сўз ўнгга;

Учириш

[Del] - кўрсаткич турган белгини ўчириш;
[Backspace] ёки [←] - кўрсаткичдан олдинги турган белгини ўчириш;
[F3], [Ctrl-F3] - кўрсаткич турган қаторни ўчириш;
[Ctrl-F3] - текстдаги ажратилган қисмни ўчириш.

Ишлаш тартиби:

[Ins] - белги киритишда орасига ўрнига қўйиш;
[F9] - русча/лотинча шрифт;
[Shift-F9] - экранни текстли/графикли тартиби;
[Shift-F10] - "текст"/"документ" (хужжат) тартиби;

"Абзац", "Перенос" - янги қаторга сўзларни кўчириш тартиби:
"Абзац", "Выключка" - сўз бошининг ўнг томонини текислаш тартиби.

Текстнинг ажратилган қисми устида амаллар:

Қаторли қисм:	Бўлакли қисм:
[F3]	[Shift-F3] - ажратишни бошлаш:
[↑], [↓]	[+], [+], [↑], [↓] - керакли қисмни ажратиш:
[F4]	[F4] - ажратишни бекор қилиш:
[Ctrl-F3]	[Ctrl-F3] - ажратилган қисмни чўнтакка олиш
[Ctrl-F4]	[Shift-F4] - ажратилган қисмни чўнтакдан чиқариш:
[Ctrl-F8]	- сўз боши қилиб тартибга солиш:
[Ctrl-F5]	- чапга суриш:
[Ctrl-F6]	- ўнга суриш.

Лексикон менюси тузилишининг дарахт кўриниши

- ТЕКСТ (текстлар устида амаллар)
 - Сохранить (дискка ёзиш)
 - Загрузить (дискдан чақириш)
 - Очистить (дарчани тозалаш)
 - Конфигурация
 - Окно, Английский, Табуляция, ЕС1840, Сохранить
 - Макро
 - Печать (босмага чиқариш)
 - Начат, Качество: ВЫСШЕЕ, Плотность: РАВНОМЕРНАЯ, Бумага: ЛИСТЫ, Шаг: 1.5, Отступ: 10
- АБЗАЦ (сўз боши устида амаллар)
 - Формат, Режим, ГлобФорм, Перенос: ДА, Выключка: ДА, Правая: 63
Левая: 1, Отступ: 6, Образец
- ФРАГМЕНТ (текстнинг ажратилган қисми устида амаллар)
 - Выделить (ажратиш)
 - Строчный, Прямоугольный (қаторли қисм, бўлакли қисм)
 - Забрать (чўнтакка олиш)
 - Вставить (чўнтакдан дарчага чиқариш, қўйиш)
 - Снять Выделение (ажратишни бекор қилиш)

- СТРАНИЦЫ (бетлар устида амаллар)
 - Вставить, Шаг: 1.5, Высота: 60, НачНомер: 1, Колонтитул, УбратьСтраницы, Каталог
- НАЙТИ (қидириш)
- ЗАМЕНИТЬ (алмаштириш)
- ОТМЕТИТЬ (белгилаш)
- ПЕРЕИТИ (ўтиш)
- ШРИФТ (шрифтлар устида амаллар)
 - Курсив, Выделенный, Подчеркивание
- ДОС (DOS га чиқиш)
- ВЫХОД (чиқиш, лексикондан чиқиш)

5-расм. Лексикон менюси тузилишининг дарахт кўриниши

§ 6. CHIWRIERда ҳужжат тайёрлаш ва босмага чиқариш

I-мисол.

а) CHIWRIERни чақириш. Бунинг учун кўрсаткич CHIWRIER мундарижасига олиб келиниб, [Enter] босилади, кейин кўрсаткич cw.exe файлига олиб келинади, [Enter] босилади, янги ҳужжат тайёрлаш учун "s" (бор ҳужжатни таҳрир қилиш учун "r") босилади. Янги киритиладиган файл (ҳужжат)нинг номи клавиатура ёрдамида терилиб, [Enter] босилади. Шунда мониторда CHIWRIER жадвали чиқади (6-расмга қаранг).

б) Ҳужжат тексти клавиатура ёрдамида терилади, керакли шрифт танланади. Масалан, ўзбекча шрифтни чақириш учун, агар у F20га қўйилган бўлса [Shift-F10] ни икки марта босиш керак. (Керакли алфавит шрифтини танлашда CHIWRIER ҳақидаги маълумотга қаранг).

в) [Alt-W] ва "d" босилади, бунда текст қаттиқ дискка ёзилиб қолинади.

г) Босмага чиқариш. [Alt-P] босилади, "o", "s", "y" лар кетма-кет босилади, "g" босилади ва босмага чиқарувчи қурилмага қоғоз қўйилади ва [Enter] босилади.

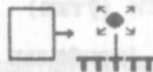
д) CHIWRIERдан чиқишда [Alt-Q] босилади.

KIBM.CHI F1:STAND FULL: 21% SYN INS JST SINGL ROW: 4 COL:65 PAG:7

КОМПЬЮТЕРДА ИШЛАШ яхши.

CHIWRITER да математик формулалар ёзишингиз,

$$F = -\frac{\alpha + \beta}{\sigma \sum x_i} : \text{фигуралар чизишингиз.}$$

ва ҳар хил белгилардан фойдаланишингиз мумкин.

Chiwriter 20 хил актив шрифтни ушлаб тура олади.

Mark Layout Screer. Delete Read Write Print Environment Quit Help

6-расм. CHIWRITER жадвалининг кўриниши

2-мисол. CHIWRITER I-мисолда киритилган ҳужжатни таҳрир қилиш.

I-мисолнинг а) банди бажарилади (бу ҳолатда "R" босилади). Кўрсаткич I- мисолда тайёрланган ҳужжат номига олиб келинади ва [Enter] босилади. Текстга тузатиш киритилиб, [Alt-W]. D. (агар "P" босилса босмага чиқади) [Alt-Q] - босилади.

Берилган мисолларга ўхшаш амалларни бажаришда CHIWRITER ҳақидаги маълумотдан фойдаланинг. Меню тузилишининг дарахт кўринишидан фойдаланиш ишлашни осонлаштиради (7-расмга қаранг).

§ 7. CHIWRITER ҳақида қисқача маълумот

- [Alt-H] - ёрдам.
- [Alt-W] D - таҳрир қилинаётган текстни сақлаб қолиш (дискка ёзиб қўйиш):
- [Alt-W] D [Alt-W] - таҳрир қилинаётган текстни сақлаш ва chiwriter-чирайтердан чиқиш.

Меню: (монитор дарчасининг остонасига жойлашган)

- [Esc] - менюга кириш:
- [+]. [-] - менюда юриш (керакли бандга ўтиш):
- [Enter] - менюни керакли бандни танлаш:
- [Esc] - менюдан чиқиш.

Текстда юриш:

- [+] - чапга:
- [+] - ўнгга:
- [↑] - юқорига:
- [↓] - пастга:
- [Home] - қатордаги биринчи белгига бориш:
- [End] - қатордаги белгининг охирига бориш:
- [PgUp] - бир бет юқорига:
- [PgDn] - бир бет пастга:
- [Ctrl-Home] - текстнинг бошига бориш:
- [Ctrl-End] - текстнинг охирига бориш:
- [Ctrl-+] - бир сўз чапга:
- [Ctrl-+] - бир сўз ўнгга:
- [Ctrl-PgUp] - бир сатҳ юқорига:
- [Ctrl-PgDn] - бир сатҳ пастга:
- [Ctrl-G] - номери кўрсатилган бетга ўтиш (бунда компьютер бетнинг номерини киритишни сўрайди). Керакли бет рақамини босишингиз керак.

Асинхрон режимда текстда юқорига ва пастга юриш. (Асинхрон режимга ўтиш [*] тугмачаси орқали бажарилади)

- [↑]-бир сатҳ юқорига:
- [↓]-бир сатҳ пастга:
- [PgUp]-бир қатор юқорига:
- [PgDn]-бир қатор пастга.

Учириш:

- [Del] - кўрсаткич турган белгини ўчириш:
- [Backspace] - кўрсаткич олдидаги белгини ўчириш:

- [Ctrl-Backspace] - кўрсаткич турган қаторни ўчириш;
[Alt-C] - текстнинг ажратилган қисмини ўчириш
(чўнтакка олиш):

Асинхрон тартибда қаторга сатҳ қўйиш ва олиб ташлаш:

- [Ctrl-A] - кўрсаткич турган қаторга сатҳ қўйиш
[Ctrl-Z] - кўрсаткич турган қатор сатҳини олиб ташлаш
(ўчириш).

Иш тартиби:

- [Ins] - киритилаётган белгини белгилар орасига ёки ўрнига қўйиш;
[*] - синхрон ёки асинхрон тартиб;
[Ctrl-J] - сўз бошининг ўнг томонини текислаш тартиби.

Текстнинг ажратилган қисми устида амаллар:

- [Alt-M]-ажратишни бошлаш;
[↔↑↓]-керакли қисмини ажратиш;
[Alt-E]-ажратишни бекор қилиш;
[Alt-C]-ажратилган қисмини чўнтакка олиш;
[Alt-D]-ажратилган қисмдан чўнтакка кучирма олиш;
[Ctrl-P] - ажратилган қисимни чўнтакдан чиқариш (текстга қўйиш, асинхрон/синхрон ва орасига ўрнига тартибларида фарқ қилади);
[Alt-R]F-ажратилган қисмини сўз боши қилиб тартибга солиш.

Тартибга солиш (Форматлаш):

- [Ctrl-C]-кўрсаткич турган қаторни марказлаштириш;
[Ctrl-M] - кўрсаткич турган қаторда текстни ўнг чегарага суриш;
[Ctrl-F] - кўрсаткич турган қатордан сўз боши охиригача текстни тартибга солиш.

Сўз боши (абзац) чегараларини ростлаш:

- [Ctrl-[]]- сўз бошининг чап чегарасини ўрнатиш;

- [Ctrl-]]]- сўз бошининг ўнг чегарасини ўрнатиш.

Бетларга бўлиш:

- [Ctrl-B] - бет чегарасини қўйиш ва олиш;
[Ctrl-I] - автоматик равишда бет чегараси қўйишни бекор қилиш;
[Alt-L]PP - бет баландлигини қўйиш;
[Alt-L]PF - бет номерлари босма қиладиган шрифтни қўйиш (шрифтлар номерлариги мос, керакли функционал тугмача босилади).

Босмага (печать)га чиқариш:

- [Alt-P]G - босмага чиқаришни бошлаш;
[Alt-P]OF - босмага чиқариладиган бетлар чегарасини қўйиш;
[Alt-P]OSY - алоҳида варақларни босмага чиқариш тартиби;
[Alt-P]OSN - тўхтовсиз (бетларда) босмага чиқариш тартиби;
[Alt-P]OM - алоҳида варақларни босмага чиқаришда бетнинг чап чегарасини қўйиш.

Шрифтлар:

- [Ctrl-E]F1 - шрифтлар ҳақида маълумот олиш;
[Функционал тугмача] белги - функционал тугмачага мос келадиган шрифтдан битта белги киритиш;

икки марта [Функционал тугмача] - функционал тугмачага мос келадиган шрифтга ўтиш;

- [Функционал тугмача] [Alt-N] - шрифт белгиларининг клавиатурада жойлашганлиги ҳақида маълумот олиш;

Бу ерда [Функционал тугмача] - [F1],[F10] 1дан 10 гача бўлган шрифтларни белгилайди, ва [Shift-F1] - [Shift-F10] 11дан 20гача бўлган шрифтларни белгилайди.

CHNWRITER менюси тузилишининг дарахт кўриниши

- Mark (кисм, текстнинг ажратилган кисми устида амаллар бажариш)
 - End (бекор қилиш)
 - Cut (чўнтакка олиш)
 - Duplicate (кўчирма, нусха олиш)
 - Font chg (шрифтини ўзгартириш)
 - Spac chg (қатор оралиғини ўзгартириш)
 - Single One and a half Double Triple (бир) (бир ярим) (икки) (уч)
 - Reformat (бошқатдан тартибга солиш, форматлаш)
 - Glue (елимлаш, қўиш)
 - Write (чиқариш, дискка янги файл номи билан ёзиш)
 - Print (босмага чиқариш)
 - Help (ёрдам)
- Layout (қўиш)
 - Spacing (қатор оралиғини ўрнатиш)
 - Single One and a half Double Triple (бир) (бир ярим) (икки) (уч)
 - Margins (варақ четларидан жой қолдириш)
 - Left Right Top Bottom (чап) (ўнг) (усти) (таги)
 - Tabs (булак)
 - Set Clear Reset default (қўиш) (тоза) (ўрин алмаштиришни бекор қилиш)
 - Delete all (ҳаммасини ўчириш)
 - Headers (устки қисм)
 - Default Even Odd Page 1 2 ... 9 (бажармаслик) (жуфт) (тоқ) (бет 1 2 3 ... 9)
 - Footers (остки қисм)
 - Default Even Odd Page 1 2 ... 9 (бажармаслик) (жуфт) (тоқ) (бет 1 2 3 ... 9)
 - Pagination (бетларни рақамлаш)
 - Break page Inhibit break (бетларни босма қилиш) (босма қилишни бекор қилиш)
 - Remove break (бошқа жойга олиб ташлаш)
 - Font for page # Paper length
 - footNotes (қатор ости эслатмаси)
 - Font for footnote# Separator
- Screen (қидириш)
 - Paste Format Center Move right Add (елимаш, қўиш) (жойлашиши) (марказ) (ўнгга суриш) (қўиш)
 - Search Replace Last search footNote (қидириш) (жойига қайтариб қўиш) (аввалги қидириш)
- Delete (ўчириш)
 - Word (сўз)
 - Row (қатор)
 - Line (қатор)
 - Document → Yes No (ҳужжат) (ҳа) (йўқ)
 - Header (устки қисм)

- Default Even Odd Page 1 2 ... 9 (бажармаслик) (жуфт) (тоқ) (бет 1 2 ... 9)
- Footer (остки қисм)
 - Default Even Odd Page 1 2 ... 9 (бажармаслик) (жуфт) (тоқ) (бет 1 2 ... 9)
- Separator (булиш)
- Read (ўқиш, дискдан файлни ўқиш)
 - New Document → Yes No (янги ҳужжат) (ҳа) (йўқ)
 - Merge Document (текстнинг давомига)
 - Import ASCII
- Write (чиқариш, дискка ёзиб қўиш)
 - Document (ҳужжатни, тексни)
 - Export ASCII (ASCII коди билан чиқариш)
 - Change Name (номини ўзгартириш)
 - Backup frequency (такрорлашни ушлаб туриш)
- Print (босмага чиқариш)
 - Go (бошлаш)
 - Pitch (қўиш)
 - pica Elite Proportional (ўз ҳолича) (кичик) (пропорция бўйича)
 - Quality (босма сифати:)
 - Draft Letter quality Enhanced (паст) (уртача) (юқори)
 - Options (танлаш)
 - From page To page Stop between pages (бетдан) (бетгача) (бетлар орасида тўхташ)
 - Margin offset Number of copies (чегаралар жойини суриш) (нусхалар олиш сони)
 - Numbering (номерлаш)
 - first Page# first footNote#
 - From file → Yes No (кейинги файл) (ҳа) (йўқ)
 - To file (файлга)
 - Change printer (босмани ўзгартириш, принтерга мос драйвер олиш)
- Environment (муҳитни танлаш)
 - Disk
 - Display dir Change dir Erase file
 - Modes
 - Insert mode Synch mode Just mode Menu line
 - Fonts (белгилар тўплами, шрифтлар)
 - List Read Delete (руйҳати) (ўқиш) (ўчириш)
 - Key sequences (калитли кетма-кетлик)
 - List Read Write Key sequence replay (руйҳати) (ўқиш) (ўчириш)
 - Define key sequence
 - Configuration (конфигурация)
 - List Read Write (руйҳат) (ўқиш) (чиқариш, дискка ёзиш)
- quit → Yes No

→ (Chiwriterдан чиқиш) (ха) (йўқ)
→ Help (ёрдам)

7-расм. CHIWRIER менюси тузилишининг дарахт кўриниши

8. Турбо-Паскаль алгоритмик тилида оддий хисоб-китобларни бажариш

I-мисол. $y = a + b$ кўринишдаги тенгламани ечиш.

а) Бунинг учун кўрсаткич `tr` (Турбо-Паскаль) мундарижасига олиб келиниб, `[Enter]` босилади, кейин кўрсаткич `turbo.exe` файлига олиб келиниб, `[Enter]` босилади. Экранда Турбо-Паскаль жадвали чиқади (8-расмга қаранг). Жадвалнинг юқори қисмида меню туради. Дарча ичида аввал ишлатилаётган программа тексти туради.

б) Дарчани тозалаш учун `[Alt-F]` босилади. Очилган менюдан кўрсаткич `[New]`га олиб келиниб, `[Enter]` босилади. в) Сўнгга қуйидаги программа тексти киритилади. Программанинг ўнг томонида фигурали `"{}"` қавс ичида изоҳ берилган (изоҳ киритилмаслиги ҳам мумкин).

```
program m1;           (program -хизмат қилувчи сўз,
                        m1 - программа номи)
var                   (хизмат қилувчи сўз, ўзгарувчиларни
                        эълон қилувчи бўлимини билдиради)
y,a,b:real;           (y,a,b - ўзгарувчилар номи,
                        real - стандарт ном бўлиб,
                        ўзгарувчининг рационал сон эканлигини
                        билдиради)
begin                (хизмат қилувчи сўз, операторлар
                        бўлими бошланганлигини билдиради)
readln(a,b);          (киритиш оператори a,b -қиймати
                        киритилади)
y:=a+b;               (ифода, a b қўшилиб, y га := - ўзлаш
                        тириш оператори ёрдамида
                        ўтказилияпти)
write(y:5:2);         (чиқариш оператори, y қиймати
                        чиқади, 5:2 форматда)
end.                  (хизмат қилувчи сўз, операторлар
                        бўлими тамом бўлганини билдиради,
                        агар нукта қўйилса программа
                        тугаганини билдиради)
```

г) Киритилган программани қаттиқ дискка ёзиш учун `[Alt-F]` босилади, кўрсаткич менюдан `Write to file` олиб келиниб, `Enter`

босилади, шунда компьютер программа (файл) номини сўрайди. Янги файл номи киритилади (масалан, `m1.PAS.`) ва `Enter` босилади.

File	Edit	Run	Compile	Options	Debug	Break/Watch
			Edit			
Line 5	Col 1	Insert	Indent	Unindent E:M1.PAS		
<pre>program m1; var y,a,b:real; begin (бошланиш) readln(a,b); y:=a+b; writeln(y:5:2); end.</pre>						
				Watch		

F1-Help F5-Zoom F6-Switch F7-Trace F8-Step F9-Make F10-Menu

8-расм. Турбо-Паскаль жадвалининг кўриниши

д) Программа бўйича ҳисоблаш учун `[Ctrl-F9]` босилади. (Бунда программа нотўғри киритилган бўлса, кўрсаткич шу хатодан кейин туради ва жадвалнинг юқори қисмида қандай хатога йўл қўйилганлиги ҳақида маълумот чиқади. Хато тузатилади ва яна `[Ctrl-F9]` босилади. Бунда программа хатосиз киритилган бўлса, экранда Турбо-Паскаль жадвали ичида программа трансляция ва компоновка қилинаётганлиги ҳақида маълумот чиқади, сўнгга экранда Турбо-Паскаль жадвали ўчиб, кўрсаткич экраннинг қастки қисмида туради. Шундан кейин `a` ва `b` қийматлари киритилади, масалан, `[2]` босилади, пробел босилади, `[3]` босилади (бу ерда `2` `a` ўзгарувчига, `3` `эса` ўзгарувчига киритилади. `a` ва `b` нинг қиймати ҳоҳлаган сонлар бўлиши мумкин). Кейин Турбо-Паскаль жадвали экранга чиқади. Бу программанинг ҳисобланиб тугаганини кўрсатади. Ҳавобини кўриш учун `[Alt-F5]` босилади. Шунда экрандан жадвал ўчади. Экраннинг

пастки қисмида

2 3
5.00

турган бўлади. Бу а ва ь нинг киритилган қийматлари ҳамда у нинг ҳисобланган қийматидир. [Alt-F5] босилса яна жадвал экранга чиқади.

е) Турбо-Паскалдан чиқиш учун [Alt-X] босилади.

2-мисол. Шартли операторни ишлатиш.

у нинг қиймати шартга мос келадиган тенглама ёрдамида ҳисоблансин:

$$y = \begin{cases} (1/2)\sqrt{x}, & \text{агар } x \geq 1, \\ (1/3)\sqrt{x}, & \text{агар } 0 < x < 1, \\ (1/4)\sqrt{x}, & \text{агар } x \leq 0, \end{cases}$$

I-мисолга ўхшатиб ишланади программа тексти ва жавоби қуйида берилган:

```
program m2;
var
  y, x: real;
begin
  readln(x);
  if x >= 1
  then y := SQRT(x)/2
  else if x > 0
  then y := EXP(1/3*LN(x))/3
  else y := EXP(1/4*LN(ABS(x)))/4;
  writeln(y:5:2);
end.
```

{шартли операторларни ишлатиш
бўйича қуйида § 9 берилган
қисқача маълумотдан фойдаланинг}

жавоби x=-0.5да y=0.21; x=0.5да y=0.26; x=1да y=0.5

3-мисол. Давр (цикл) операторни ишлатиш.

Берилган соннинг факториали ҳисоблансин:

$$y = x!$$

Бу мисол ҳам I- ва 2- мисолга ўхшаш ишланади, программа тексти қуйида берилган:

```
program m3;
var
```

y, x, i: integer;

begin {бошланиш}

readln(x);

y:=1;

for i:=1 to x do y:=y*i;

(давр(цикл) оператори бўйича
маълумотни § 9 дан олинг)

writeln(y:5);

end.

Ўқоридаги мисолларни бажаришда Турбо-Паскаль алгоритмик тили ҳақида берилган қисқача маълумотдан §9 ёки Турбо-Паскаль менюсининг тузилишидан (9-расм) фойдаланинг.

§ 9. Турбо-Паскаль алгоритмик тили ҳақида қисқача маълумот

Программа ёзишда Турбо-Паскаль алфавитига кирган белгилардан фойдаланиш керак. Булар лотинча ва русча алфавит ҳарфларидан :

A B C D E F G H I J K L M N

O P Q R S T U V W X Y Z

A B B Г Д Е Ж З И Й К Л М Н

О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Э Ю Я

араб сонларидан:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

амал белгиларидан:

+ - * / = < >

ажратувчи белгилардан :

. : () [] () { } дан иборат.

Алфавитга кирган белгилардан сўзлар, сўз бирикмалари , гаплар тузилади.

Сўз – маълум қоидада тузилган белгилардан иборат:

Сўз бирикмалари – маълум маънони англатадиган сўзлар ва белгилардан иборат:

Ифода – маълум қийматни ҳисобловчи сўз бирикмаси:

Жумла – маълум тугал фикрни билдирувчи сўз бирикмалари, ифодалар , сўзлар , белгилардан иборат.

Маълум ҳисоблаш кетма-кетлигини ёзувчи жумлага оператор

Қийматларни ва улар тартибини ёзувчи жумлага "описание" (олдиндан ёзувчи) дейилади, (масалан : ўзгарувчилар турини олдиндан ёзиш).

Олдиндан ёзувчилар ва операторлар бир алгоритмга йиғилиб, программани ташкил қилади.

Хизмат қилувчи сўзлар вазифаси олдиндан белгиланган ва улар бошқа мақсадда ишлатилмайди. Хизмат қилувчи сўзларнинг бир қисми операторларни (1-жадвалга қаранг), бошқаси стандарт номларни (2-жадвал) ва яна бир қисми арифметик функцияларни (3-жадвал) белгилайди.

1-жадвал

	FUNCTION	PROGRAM
AND	GOTO	RECORD
ARRAY	IF	REPEAT
BEGIN	IN	SET
CASE	LABEL	THEN
CONST	MOD	TO
DIV	NIL	TYPE
DO	NOT	UNTIL
DOWNT0	OF	VAR
ELSE	OR	WHILE
END	PACED	WITH
FILE	PROCEDURE	
FOR		

Сонлар ўнли санок системасида (мисол учун 15,-15,0.5...) ва жуда кичик ёки катта сонлар эса даражали кўринишда ёзилади (мисол: $2 \cdot 10^{-2}$ сони $2E-02$ кўринишда ёзилади).

Номлар ҳар хил ўзгарувчи функцияларни белгилаш учун ишлатилади. Улар программа тузувчи томонидан танлаб олинади (қуйидаги қойдага асосан) ва шуниси билан хизмат қилувчи сўзлардан фарқ қилади. Номлар ҳарфлар ва сонлардан иборат бўлиб, албатта 1-белги ҳарф бўлиши керак (амалларни ажратувчи белгилар ишлатилиши мумкин эмас).

Қийматларнинг оддий (стандарт) турлари:

1. REAL	рационал:
2. INTEGER	бутун:
3. BOOLEAN	логик:
4. CHAR	белгилар (символли).

2-жадвал.

Константалар	Турлар	Процедуралар	Функциялар	Файллар
FALSE	BOOLEAN	GET	ABS	INPUT
TRUE	CHAR	NEWPACK	ARCTAN	OUTPUT
MAXINT	INTEGER	PAGE	CHR	
	REAL	RUT	COS	
	TEXT	READ	EOF	
		READLN	EOLN	
		RESET	EXP	
		REWRITE	LN	
		UNPACK	ODD	
		WRITE	ORD	
		WRITELN	RRED	
			ROUND	
			SIN	
			SQR	
			SQRT	
			SUCC	
			TRUNC	

3-жадвал.

ABS(X)	X нинг модулини ҳисоблаш, $ x $
SQR(X)	X ни иккинчи даражага (квадратга) кўтариш, x^2
SIN(X)	X нинг тригонометрик ва тескари тригонометрик функцияларини ҳисоблаш
COS(X)	
ARCTAN(X)	
EXP(X)	Xнинг экспонентасини ҳисоблаш, e^x
LN(X)	Xнинг натурал логарифминини ҳисоблаш, $\ln X$
SQRT(X)	X^2 дан квадрат илдиз чиқариш, $\sqrt{x}$

Қийматларнинг мураккаб турлари ўз ичига бир неча элементларни олади. Элементлар юқоридаги бир неча оддий турлардан иборат бўлиши мумкин. Масалан: матрица.

О П Е Р А Т О Р Л А Р

1. Ўзлаштириш оператори қуйидаги кўринишга эга:

<ўзгарувчи номи> := <ифода>

<:=> - ўзлаштириш амали белгиси, бу белгига асосан ифоданинг ўнг

томонидаги қиймат чап томондаги ўзгарувчи ёки функцияга ўзлаштирилади. Мисол:

$X := X + 2$ оператор бажарилганида X нинг қиймати 2 га ортади.

2. Шартли оператор:

IF <мантиқий ифода> THEN <1-оператор> ELSE <2-оператор>

(Бу ёзувни сўзма-сўз таржимаси қуйидагича ўқилади (IF) агар <мантиқий ифода> (THEN) қаноатлантирилса <1-оператор> бажарилади, (ELSE) қаноатлантирилмаса <2-оператор> бажарилади)

Бу ерда IF, THEN, ELSE хизмат қилувчи сўзлардир.

1- ёки 2-операторлар ўрнида бир нечта оператор бўлиши мумкин, у ҳолда операторлар BEGIN ва END орасига олинади. Бу ерда BEGIN ва END қавс операторлари бўлиб хизмат қилади.

3. Вариант оператори (кўп тармоқли оператор):

```
CASE <селектор> OF
  <1-нишон рўйхати> : <1-оператор>;
  <2-нишон рўйхати> : <2-оператор>;
  .....
  <n-нишон рўйхати> : <n-оператор>;
END
```

Мисол:

```
CASE NOMER OF
  2: Y := X * X;
  4: Y := X * 2;
  6: Y := X * 4;
  8: Y := X * 6;
  10: Y := X * a;
END;
```

селектор NOMER қийматига қараб Y берилган функциялардан мос келадигани билан ҳисобланади.

4. Шартсиз ўтиш оператори:

GOTO <НИШОН>

5. Давр (цикл) операторлари:

а) Параметрли давр оператори:

FOR <ДАВР ПАРАМЕТРИ> := <I-ИФОДА>

$\left\{ \begin{array}{l} \text{TO} \\ \text{DOWNT0} \end{array} \right\}$ <2-ИФОДА> DO <ОПЕРАТОР>;

б) Шarti олдиндан берилган давр оператори:

WHILE <ШАРТ> DO <ОПЕРАТОР>;

в) Шarti кейин берилган давр оператори:

```
REPEAT <I-ОПЕРАТОР>
  <2-ОПЕРАТОР>
  <3-ОПЕРАТОР>
  .....
  <n-ОПЕРАТОР>
UNTIL <ШАРТ>;
```

6. Киритиш оператори:

READ(<I-ўзгарувчи>, <2-ўзгарувчи>, ..., <n-ўзгарувчи>);

ўзгарувчилар қиймати киритилади, кўрсаткич ўз жойида қолади.

READLN(<I-ўзгарувчи>, <2-ўзгарувчи>, ..., <n-ўзгарувчи>);

ўзгарувчилар қиймати киритилади, кўрсаткич янги қаторга ўтади.

7. Чиқариш оператори:

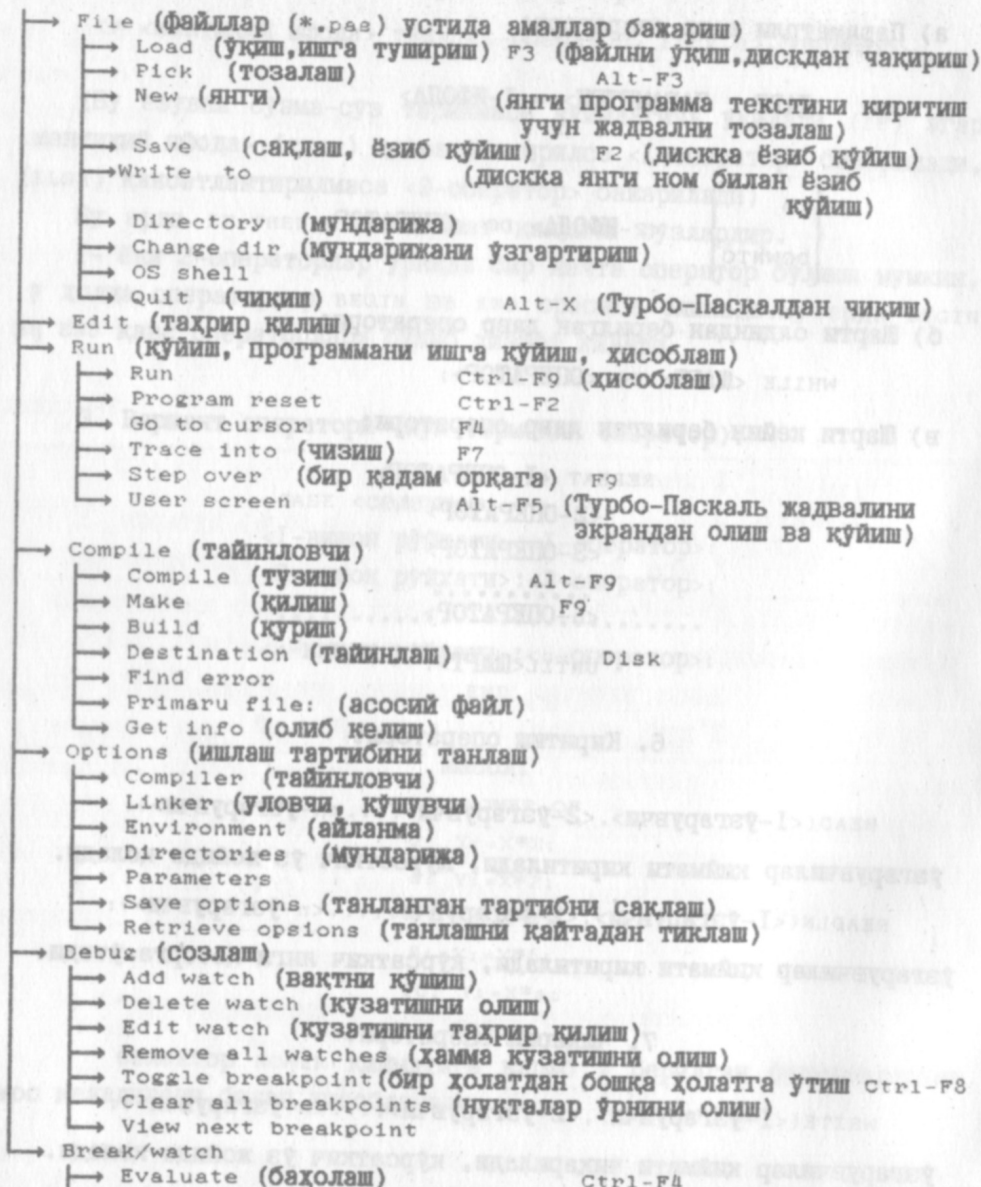
WRITE(<I-ўзгарувчи>, <2-ўзгарувчи>, ..., <n-ўзгарувчи>);

ўзгарувчилар қиймати чиқарилади, кўрсаткич ўз жойида қолади.

WRITELN(<1-ўзгарувчи>,<2-ўзгарувчи>....<n-ўзгарувчи>):

ўзгарувчилар қиймати чиқарилади, курсаткич янги қаторга ўтади.

Турбо-Паскаль менюсининг дарахт кўриниши

- Call stack (теришни чақириш) Ctrl-F5
- Find procedure
- Integrated debugging On
- Standalone debugging Off
- Display swapping Smart (дисплейни ўзгартириш)
- Refresh display (дисплейни тозалаш)

9-расм. Турбо-Паскаль менюсининг дарахт кўриниши.

Программа тузишда қуйидаги умумий тизимга риоя қилиш керак.

Программанинг умумий тизими:

PROGRAM<НОМИ>(<ФАЙЛ-НОМИ>....<ФАЙЛ-НОМИ>):	Программа номи	
LABEL	<НИШОН>....<НИШОН>:	нишон
CONST	<КОНСТАНТА-НОМИ>=<КОНСТАНТА>:	булими
		константа
	<КОНСТАНТА-НОМИ>=<КОНСТАНТА>:	булими
TYPE	<ТУР-НОМИ>=<ТУР>:	тур
		булими
	<ТУР-НОМИ>=<ТУР>:	ол-дин-дан
VAR	<ЎЗГАРУВЧИ-НОМИ>....<ЎЗГАРУВЧИ-НОМИ>:<ТУРИ>:	ўзгарув-чилар
		булими
	<ЎЗГАРУВЧИ-НОМИ>....<ЎЗГАРУВЧИ-НОМИ>:<ТУРИ>:	ёзув-булими
PROCEDURE<ПРОЦЕДУРА-НОМИ>:	<БЛОК>:	процедура
		булими
FUNCTION<ФУНКЦИЯ-НОМИ>:	<БЛОК>	функция
		булими
BEGIN	<ОПЕРАТОР>:	оператор-лар
		булими
	<ОПЕРАТОР>:	
END.		

Эслатма ва қўшимча маълумотлар:

5,7,9 - расмларда менюларнинг энг кўп ишлатиладиган бандларининг таржимаси қавсда берилган (менюлар қисқартирилган).

Юмшак диск турлари ва форматлари хақида қисқача маълумот:

дискетталар формати	томонлар сони	секторлар сони	йўллар сони	дискетталар ҳажми
DS HD	2	15	80	1.2 М
DS QD	2	9	80	720 К
DS DD	2	9	40	360 К
SS DD	1	9	40	180 К
DS SD	2	9	20	180 К
SS SD	1	9	20	90 К
DS DD MS DOS1	2	8	40	320 К
SS DD MS DOS1	1	8	40	160 К
DS SD MS DOS1	2	8	20	160 К
SS SD MS DOS1	1	8	20	80 К

SS бир томонли

DS-икки томонли

SD-оддий зичликда

DD-икки баробарли зичликда

QD-тўрт баробарли зичликда

HD-юқори зичликда

Монитор турлари хақида маълумот:

монитор	рангли/бир хил	текстли режим	графикли режим
MDA	I	80x25,2 ранг	640x200,2 ранг
CGA	рангли	80x25,16 ранг	640x200,2 ранг
			320x200,4 ранг
Hercules	I	80x25,2 ранг	720x348,2 ранг
EGA	рангли	80x25,16 ранг	640x350,16 ранг
		80x43,16 ранг	
VGA	рангли	80x25,16 ранг	640x480,16 ранг
		80x50,16 ранг	

Қуйида Нортон Коммандер менюси бандларининг кўринишлари ва уларнинг таржимаси берилган.

Left	Files	Commands	Options	Right
Brief				қисқача
Full				тўлиқ
Info				маълумот
Tree				дарахт кўриниши
quick View				тез кўриш
linK				боғланиш бошқа компьютер билан
On/Off	Ctrl-F1			жадвални олиш ва қўйиш
Name				асосий номи
eXtension				қўшимча номи
tiMe				вақт
SiZe				ҳажми
Unsorted				
Re-read				
filter...				фильтр
Drive...	Alt-F1			мундарижа
CHW	→SUB-DIR←	9-27-91 2:03a		CHW →SUB-DIR← 9-27-91 2:03a

E:\>

1Help2Menu3View4Edit 5Copy 6RenMov 7Mkdir 8Delete 9PullDn 10Quit

Left	Files	Commands	Options	Right
	Help	F1		ёрдам
	User menu	F2		фойдаланувчи менюси
	View	F3		кўриш
	Edit	F4		тахрир қилиш
	Copy	F5		нусха кўчириш
	Rename or move	F6		номини ўзгартириш
	Make directory	F7		янги мундарижа очиш
	Delete	F8		ўчириш
	file Attributes			атрибут қўйиш/олиш
	Send files			
	select Group	Gray +		группа қўйиш
	unselect group	Gray -		группдан чиқариш
	Quit	F10		чиқиш
CHW	→SUB-DIR←	9-27-91 2:03a		CHW →SUB-DIR← 9-27-91 2:03a

E:\>

1Help2Menu3View4Edit 5Copy 6RenMov 7Mkdir 8Delete 9PullDn 10Quit

Left	Files	Commands	Options	Right
		NCD tree		Alt-F10
		Find file		Alt-F7
		History		Alt-F8
		EGA Lines		Alt-F9
		Swap panels		Ctrl-U
		Panels on/off		Ctrl-O
		Compare directories		
		send/Receive mail		
		commander mail		
		Menu file edit		
		extension file edit		
CHW →SUB-DIR← 9-27-91 2:03a CHW →SUB-DIR← 9-27-91 2:03a				

E:\>
1Help2Menu3View4Edit 5Copy 6RenMov 7Mkdir 8Delete 9PullDn 10Quit

Left	Files	Commands	Options	Right
тузиллиши				
редактор-тахрирловчи				
функционал тугмачалар				
тулик экран ёки аксинча				
соат				
танланган тизимни дискда				
сақлаб қолиш				
CHW →SUB-DIR← 9-27-91 2:03a CHW →SUB-DIR← 9-27-91 2:03a				

E:\>
1Help2Menu3View4Edit 5Copy 6RenMov 7Mkdir 8Delete 9PullDn 10Quit

Қўшимча адабиётлар:

1. В.С.Новичков, Н.И.Парфилова, А.Н.Пылькин. Алгоритмические языки в техникуме. Паскаль. М, 1990.
2. Программное обеспечение персональных ЭВМ (Справочное пособие) /А.А. Сточный, С.А. Ананьевский, Я.И. Барауле и др. Киев: Наука думка. 1989. - 368 с.
3. В.Э.Фигурнов. 1м рс для пользователя. М, 1990.
4. В.Э. Фигурнов. Работа пользователя с 1м рс комплект документации и программ. М, 1990.-160 с.
- 5.Ян Белецкий. Турбо Паскаль с графикой для персональных компьютеров , М.,1991.- 320 с.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ.....	4
§ 1.Компьютерни ишга тайёрлаш ва учириш.....	7
§ 2.Компьютерда оддий амалларни бажариш.....	9
§ 3.Нортон Коммандер хақида қисқача маълумот.....	10
§ 4.Лексиконда ҳужжат тайёрлаш ва уни босмага чиқариш....	12
§ 5.Лексикон хақида қисқача маълумот.....	15
§ 6.снiwriterда ҳужжат тайёрлаш ва босмага чиқариш.....	17
§ 7.снiwriter хақида қисқача маълумот.....	18
§ 8.Турбо-Паскаль алгоритмик тилида оддий ҳисоб китобларни бажариш.....	24
§ 9.Турбо-Паскаль алгоритмик тили хақида қисқача маълумот.....	27
Эслатма ва қушимча маълумотлар.....	33
Қушимча адабиётлар.....	37

Қомуслар Бош таҳририяти

Н.Т. Тухлиев - Бош муҳаррир, иқтисод
фанлари доктори

Д.А. Шораҳмедов - Бош муҳаррир ўринбосари,
фалсафа фанлари номзоди

Д.У. Раҳимбеков - масъул котиб

Асқар Ортиқов, Абдуқодир Маматқулов

И В М Р С
компьютерларидан фойдаланиш
(Бошловчилар учун қўлланма)

Техника фанлари таҳририяти:

Раҳбар: М.А.Мирбобоев

Бадий муҳаррир: Х.Ғ.Меҳмонов

Техник муҳаррир: Ж.Т. Бекиева

Муқова расоми: Х.Ғ.Меҳмонов

На узбекском языке

А.Артиков, А.Маматқулов

Применение ивм рс компьютеров
(для начинающих)

Главная редакция энциклопедий, Т., 1992

Босишга рухсат этилди 20.07.92. Формати 60x84^{1/16}.

Шартли б.л. 2,3. Нашр.л. 1,6. Тиражи 10000. Заказ н

Баҳоси келишилган нархда.

Қомуслар Бош таҳририяти. Тошкент, ГСП. Жуковский кучаси-52.